

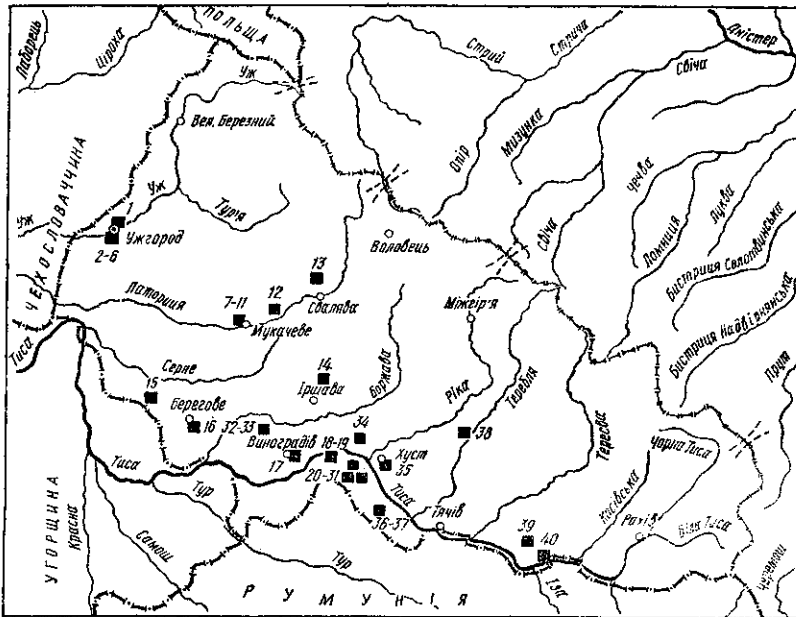
Л. В. СОЛДАТЕНКО

**Мустьєрські пам'ятки Закарпаття
(до археологічної карти УРСР)**

Ще зовсім недавно Закарпатська область являла собою, по суті, «білу пляму» на карті раннього палеоліту. Перші ранньопалеолітичні пам'ятки були відкриті тут лише в післявоєнні роки П. П. Совою в Ужгороді і його околицях (Радванська гора, Замкова гора, Кальварія, Оноківці, Горяни).

Планомірне і систематичне вивчення краю розпочалося після відкриття в 1968 р. В. Ф. Петрунем Рокосовського ранньопалеолітичного місцезнаходження і створення в 1969 р. Закарпатської палеолітичної експедиції під керівництвом В. М. Гладиліна. За час її роботи на карті області відзначено більше 60 палеолітичних пунктів. Найдавніші з них належать до ашельського часу. Значною групою представлені мустьєрські пам'ятки. Відкрито і досліджено також ряд пізньопалеолітичних місцезнаходжень.

Тепер у Закарпатті відомо понад 40 мустьєрських пунктів. Вони приурочені до пагорбів і терас вздовж р. Тиси та її приток у смузі південних і південно-західних відрогів Карпат (рисунок).

Карта мустьєрських пам'яток Закарпаття.

1 — Оноківці; 2—6 — Радванка I, II, Замкова Гора, Кальварія, Горяни; 7—11 — Мукачеве, Чорнечка Гора, Тупча I, II, III; 12 — Обава; 13 — Голубине; 14 — Ільниця; 15 — Заставне; 16 — Берегове III; 17 — Виноградів; 18—19 — Королеве, Королеве II; 20—31 — Плешка I, II, Чорна I—IV, VI, VIII, IX, X, Новоселиця I, II; 32—33 — Шаланки I, II; 34 — Рокосове; 35 — Віселична гора; 36—37 — Шаян I, II; 38 — Становець; 39 — Діброва; 40 — Біла Церква.

Ужгородський район

1. **Оноківці.** Пункт виявлено за 6 км на північний схід від Ужгорода, за 100 м від північно-східної околиці одноіменного села на 30—40-метровій терасі правого берега р. Уж.

У колекції більше 40 предметів з кременю і крем'янистого пісковика. Нуклеуси представлені дископодібним і одноплощинковим зразками. Більшість сколів — відщепи з нелеваллуазьких ядер. Пластини трапляються рідко. Виробів із вторинною обробкою знайдено 11 — скребла, чоппери, зубчасті знаряддя, скребки і ретушовані відщепи.

Місцезнаходження відкрив П. П. Сова. Збори проводилися також Закарпатською палеолітичною експедицією (далі буде — ЗПЕ) під керівництвом В. М. Гладиліна.

Колекції зберігаються у фондах Археологічного музею АН УРСР у м. Києві.

Гладилін В. М., Смирнов С. В. Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.

2. **Радванка I** розташована неподалік південно-східної околиці Ужгорода на мисоподібному уступі корінного берега р. Уж.

Колекція нараховує більше 4 тис. екземплярів знарядь, виготовлених переважно з крем'янистого пісковика. Основну масу знахідок становлять нуклеуси — багатогранні, дископодібні, площадкові. Знаряддя праці репрезентовані скреблами, гостроконечниками. Поряд з типовими мустьєрськими формами виразною серією представлені і пізньопалеолітичні вироби — скребки, різці, пластини.

Пункт відкрив П. П. Сова в 1959 р. Збори проводилися ЗПЕ.

Колекції зберігаються в Закарпатському державному краєзнавчому музеї в Ужгороді та в Археологічному музеї АН УРСР.

Сова П. П. Палеолітичні місцезнаходження в Ужгороді. — Археологія, 1964, т. XVII, с. 180—188; *Гладилін В. М.* Ранній палеоліт. — Археологія УРСР. К., 1971, т. I, с. 9—39; *Гладилін В. М., Смирнов С. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.

3. **Радванка II.** За 0,5 км на південний захід — захід від Радванської гори на еродованій поверхні схилу лівого берега р. Уж, на місці виходу кристалічних порід і нижче по схилу зібрано колекцію виробів з крем'янистого пісковика — 12 предметів, у тому числі дископодібний нуклеус, примітивні і протопризматичні відщепи, атипові скребки. Відкрито ЗПЕ в 1969 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилін В. М., Смирнов С. В. Закарпатская палеолитическая экспедиция. — АО 1969 р. М., 1970; *Гладилін В. М., Смирнов С. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.

4. **Замкова Гора.** На південному сході від Ужгородського замку на 20-метровій терасі правого берега р. Уж знайдено більше сотні виробів з крем'янистого пісковика, кременю, обсидіану. Нуклеуси поодинокі. Більшість сколів має паралельне огранування спинки. Знаряддя праці представлено скреблами, часто поперечними і конвергентними, віїчастими формами. В колекції наявні також досить виразні різці, що є, можливо, пізньопалеолітичною домішкою до основного комплексу.

Відкрив у 1948 р. П. П. Сова. Збори проводив також К. В. Бернякович.

Колекція зберігається в Закарпатському державному краєзнавчому музеї.

Сова П. П. Вказ. праця; *Гладилін В. М., Смирнов С. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.

5. **Кальварія.** У правобережній частині Ужгорода на 100-метровій вершині гори Кальварія зібрана колекція крем'яних виробів — нуклеусів, сколів, знарядь праці мустьєрського і пізньопалеолітичного часу. Відкрив П. П. Сова у 1955 р. Збори проводила також ЗПЕ.

Матеріал зберігається в Закарпатському державному краєзнавчому музеї.
Со́ва П. П. Вказ. праця.

6. Горяни. Пункт розташований за 4 км від Ужгорода на південно-східній околиці одноіменного села на 20-метровій терасі р. Уж в районі каменедобувного кар'єру.

Колекція налічує близько 100 предметів. За сировину правив крем'яних, крем'янистий пісковик, роговик, яшма. Нуклеуси здебільшого дископодібні, серед знарядь — скребла, гостроконечники, скобелі.

Відкрив у 1958 р. *П. П. Со́ва*. Збори проводила також ЗПЕ.

Колекція зберігається в Закарпатському державному краєзнавчому музеї та в Археологічному музеї АН УРСР.

Со́ва П. П. Вказ. праця.

Мукачівський район

7. Мукачеве. На автотрасі Мукачеве — Свалява, приблизно за 5 км від її початку, на прорізаних полотном дороги пагорбах знайдено п'ять кварцитових виробів, що нагадують мустьєрські. Поки що до мустьєрського часу місцезнаходження віднесено умовно.

Відкрив у 1974 р. ЗПЕ. Обстежувалось у 1976 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом *С. І. Пеняка*.

Матеріал зберігається у фондах Археологічного музею АН УРСР та в фондах Закарпатської археологічної групи ІА АН УРСР.

Гладилін В. М., Солдатенко Л. В. Звіт про роботи ЗПЕ в 1974 р.

8. Чорнецька гора. В околиці м. Мукачеве на території монастиря виявлено три пункти.

Колекція нараховує кілька тисяч знахідок з кременю, крем'янистого пісковика. Серед них наявні як мустьєрські, так і виразні пізньопалеолітичні вироби.

Відкрив у 1948 р. *П. П. Со́ва*. Збори проводили ЗПЕ і *В. В. Пронін*.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР, Мукачівському краєзнавчому музеї та в монастирі.

Гладилін В. М., Смирнов С. В. Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.; *Pronin V. V.* Archeologické nalezy na Černej hore v Mučakove (Zakarpatská oblasť USSR).— AUSA V, Nitra, 1959.

9. Тупча I. На південній околиці гори Тупча знайдено п'ять кварцитових виробів мустьєрського часу — дископодібний нуклеус і нуклео-видний уламок, три відщепи (примітивні і протопризматичні).

Відкрив у 1965 р. *М. К. Анісюткін*.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Anisiutkin N. K., Báñez L. Moustierske nálezičko Tupča na Zakarpatskej Ukrajině.— Vychodoslovesy Pravek, 1971, Nitra, N 2, s. 5—18.

10. Тупча II. За 300 м на південь від вершини Тупчі на схилі, повернутому до струмка, що впадає в р. Визницю, виявлено крем'яні і кварцитові вироби мустьєрського часу — примітивні і протопризматичні відщепи, масивне подвійне опукло-увігнуте скребло, ретушований відщеп.

Відкрив у 1965 р. *М. К. Анісюткін*.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Anisiutkin N. K., Báñez L. Op. cit.

11. Тупча III. Місцезнаходження розташоване в південно-східній частині вершини Шелестовської гори на території поселення гальштатського часу. Колекція крем'яних і кварцитових знахідок складається з однічного дископодібного ядра, відщепів, зубчастого знаряддя, однічного чоппера і долота.

Відкрив у 1965 р. *М. К. Анісюткін*.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Anisiutkin N. K., Báñez L. Op. cit.

12. Обава. Приблизно за 50 м на південь від південної околиці с. Обава, безпосередньо поблизу моста через дорогу Чинадієве — Оба-

ва на розкритій скреперами поверхні 10—15-метрового пагорба, трапилися кварцитові знахідки, віднесені попередньо до мустьєрського часу. Поки що пункт вважається умовно мустьєрським.

Відкрито в 1976 р. експедицією ІА АН УРСР під керівництвом С. І. Пеняка.

Колекція зберігається в фондах Закарпатської археологічної групи Інституту археології АН УРСР.

Свалявський район

13. Голубине. Місцезнаходження кам'яних виробів виявлено на трасі Верецький перевал — Ужгород між м. Мукачеве і с. Голубине на 20—30-метровій терасі. Умовно колекція віднесена до мустьєрського часу.

Відкрила в 1976 р. експедиція ІА АН УРСР під керівництвом С. І. Пеняка.

Колекція зберігається в фондах Закарпатської археологічної групи Інституту археології АН УРСР.

Іршавський район

14. Ільниця. Мустьєрське крем'яне скребло знайдено в околицях с. Ільниця учнями місцевої школи.

Берегівський район

15. Заставне II. За 1 км на південь від південної околиці с. Заставне на східному схилі Заставнинської гори зібрано 57 виробів мустьєрського часу — нуклеуси, примітивні і протопризматичні відщепи, знаряддя праці. Останні репрезентовані досить виразними скреблами (вентральними, частково — двобічними), зубчастими виробами, «лімасами».

Відкрито в 1972 р. ЗПЕ.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилін В. Н., Дем'яненко А. В., Зализняк Л. Л. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1972 г. М., 1973; *Гладилін В. М., Дем'яненко А. В.* Звіт ЗПЕ за 1972 рік.

16. Берегове III. Приблизно за 400 м на південь від східної околиці м. Берегове навпроти бензозаправочної станції неподалік від автотраси Берегове — Виноградове зафіксовано шість мустьєрських виробів із світло-сірого кремню та крем'янистого пісковика — відщепи і знаряддя праці. Останні репрезентовані уламком скребла і уламком двобічно обробленого знаряддя.

Відкрито ЗПЕ в 1969 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилін В. Н., Смирнов С. В. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1972 г. М., 1973; *Гладилін В. Н., Смирнов С. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.

Виноградівський район

17. Виноградів. Пункт розташований неподалік північно-східної околиці одноіменного міста при виїзді з нього в сторону Королевого на 20—25-метровій терасі правого берега р. Тиси. Колекція складається з нуклеусів, відщепів, переважно примітивних, знарядь праці, серед яких є опуклі й увігнуті скребла, зубчасті і виімчасті форми.

Відкрив у 1951 р. П. П. Сова. Збори проводилися також ЗПЕ.

Колекція зберігається в Закарпатському державному краєзнавчому музеї, в музеї м. Виноградове та в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилін В. М., Смирнов С. В. Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.; *Гладилін В. М., Солдатенко Л. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1974 р.

18. Королеве. На 100-метровій терасі лівого берега р. Тиси на території Королівського каменедобувного кар'єру виявлено ранньопалеолітичні знахідки.

леолітичне поселення. У четвертинних відкладах понад 10 м товщиною, розділених шістьма викопними ґрунтами, відзначено 12 культурних горизонтів часу ашель-мустье. П'ять нижніх належать до ашельської пори, сім верхніх — до мустье.

Перший культурний горизонт виявлено в нижній третині суглинку над першим викопним ґрунтом. Колекція включає 400 виробів. Майже всі вони виготовлені з андезиту.

Нуклеуси в підбірці невиразні. В основному це дископодібні, а також одно- і двоплощадкові досить примітивні зразки. Серед сколів переважають примітивні відщепи, часто первинні. Протопризматичні зняття і пластини трапляються рідко. Розміри знарядь в середньому більше 5 см. Двобічнооброблені форми є частими. Серед виробів з вторинною обробкою переважають зубчасті, виїмчасті форми. Скребла нечисленні. Знайдено поодинокі скребки.

Перший-а культурний горизонт простежено в верхній частині суглинку, що залягає безпосередньо під першим викопним ґрунтом.

Колекція нараховує 800 виробів, виготовлених переважно з андезиту, а також кремнію, кварциту, сланцю.

Нуклеуси здебільшого репрезентовані протопризматичними (призматичними?) зразками. Численні протопризматичні відщепи і пластини. Леваллуазькі сколи поодинокі. Розміри знарядь в середньому перевищують 5 см. Вироби, виконані в техніці двобічної обробки, нечасті. Типологічна колекція складається, головним чином, із скребел і скребоків. Доповнюють її рубальні вироби, різці, вістря зі скошеним краєм, зубчасті форми. Найбільш виразні в колекції скребки.

Другий культурний горизонт приурочений до базальної частини суглинку над другим викопним ґрунтом. У шарі знайдено більше 4 000 предметів. Основна маса їх виготовлена з андезиту, трапляються також вироби із кварциту, чорного сланцю, кременю.

Нуклеуси переважно дископодібні. Більшість сколів — примітивні відщепи: первинні і з радіально-безсистемним огрануванням спинки. Протопризматичні підщепи і пластини нечисленні.

Розміри знарядь в середньому більше 5 см. У типологічному наборі переважають скребла, найчастіше площадкові. Гостроконечники поодинокі. Зубчасто-виїмчасті форми відносно нечисленні.

Другий-а культурний горизонт простежений у суглинку, що залягає над другим викопним ґрунтом.

Археологічна колекція налічує 781 знахідку. За сировину мешканцям правив переважно андезит, рідше кремій і кварцит.

Нуклеуси дископодібні, леваллуазькі черепахоподібні і протопризматичні. Основна маса сколів — примітивні відщепи. Значною серією репрезентовані леваллуазькі зняття. Розміри знарядь в середньому більше 5 см. Двобічно оброблені форми трапляються часто. В типології переважають скребла. Крім них є форми зубчасті, виїмчасті, а також скребки, рубальні знаряддя.

Знахідки третього культурного горизонту пов'язані з верхньою частиною верхнього горизонту другого викопного ґрунту. Колекція налічує понад 2000 предметів. Для їх виготовлення використовували найчастіше андезит, часто трапляється кварцит, рідше — кремій, сланець, обсидіан.

Нуклеуси в колекції леваллуазькі черепахоподібні, дископодібні і протопризматичні. Більшу частину сколів становлять примітивні відщепи, але поряд з ними виразною серією представлені відщепи і пластини, зняті з леваллуазьких ядер. Розміри знарядь в середньому більше 5 см. Двобічно оброблені форми поодинокі. Типологічний набір репрезентований скреблами, зубчастими і виїмчастими формами. Часті рубальні знаряддя.

Четвертий культурний горизонт залягає в давніх балках у шарі суглинку між верхнім і нижнім горизонтами другого викопного ґрунту. Археологічна колекція нечисленна і складається виключно з андезитових виробів. Наявні форми (нуклеуси, відколки) дають підстави для висновку про леваллуазький характер індустрії. Вироби з вторинною обробкою поодинокі.

Четвертий-а культурний горизонт виявлено в нижній частині нижнього горизонту другого викопного ґрунту. Археологічна колекція налічує 738 виробів, серед яких переважають андезитові. Є предмети з кварциту, сланцю, кварцу.

Нуклеуси представлено леваллуазькими черепахоподібними, дископодібними і протопризматичними. Сколи репрезентовані примітивними, леваллуазькими, протопризматичними сколами. Пластини поодинокі. Знаряддя праці рідкі. Це — скребла, зубчасті і рубальні форми.

Таким чином, мустьєрські горизонти Королівського місцезнаходження фіксують кілька етапів заселення Українського Закарпаття носіями різних культурних традицій. Чітке стратиграфічне залягання знахідок, їх масовість і виразність дають змогу вважати цю пам'ятку опорною у вивченні мустьє Закарпаття і суміжних західних та східних територій.

Відкрито ЗПЕ в 1974 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В., Моця А. П. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1974 г. М., 1975; *Гладилин В. Н.* Итоги пятилетних работ в Закарпатье.— Новейшие открытия советских археологов. Киев, 1975; *Гладилин В. Н., Моця А. П., Солдатенко Л. В., Ткаченко В. И.* Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1975 г. М., 1976; *Гладилин В. Н., Кухарчук Ю. В., Ситливый В. И.* и др. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1977 г. М., 1978; *Гладилин В. Н., Кухарчук Ю. В.* и др. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1978 г. М., 1979; *Гладилин В. Н.* Королево — опорный памятник раннего палеолита в Закарпатье.— Археологические исследования на Украине в 1976—1977 гг. Ужгород, 1978; *Солдатенко Л. В.* Культурно-хронологическое подразделение мустьє Закарпатья.— Там же; *Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В.* Отчеты о работах Закарпатской палеолитической экспедиции в 1974—1979 гг.

19. Королеве II. Місцезнаходження розташоване безпосередньо біля північної околиці села Вереця, при в'їзді в Королівський кар'єр, на другій (?) надзаплавній терасі. У четвертинних відкладах простежено три викопних ґрунти, до яких приурочено чотири культурних горизонти. Три з них датуються мустьєрським часом, один — ашелем. Перший зверху мустьєрський горизонт включає поодинокі знахідки і корелюється з першим горизонтом Королевого. Колекція другого культурного шару досить численна (більше 3000 екземплярів). Вона складається з протопризматичних і дископодібних нуклеусів, відщепів і пластин, знарядь праці. Останні представлені скреблами, різцями, скребками, вістрями зі скошеним краєм, рубальними знаряддями. Третій культурний горизонт має чітко виражений леваллуазький характер. У колекції (близько 100 предметів) наявні дископодібні і леваллуазькі черепахоподібні ядра, зняття з нуклеусів Леваллуа, примітивні і протопризматичні сколи. Знаряддя праці поодинокі і досить невиразні. Аналоги цій індустрії можна простежити в матеріалах третього культурного горизонту Королевого.

Відкрито ЗПЕ в 1974 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Див. список літератури до пункту Королеве; *Солдатенко Л. В.* Отчет о работах разведочного отряда Закарпатской палеолитической экспедиции в 1978 г.

20. Плешка I. Поблизу с. Чорна в урочищі Діброва на мисоподібному уступі правого берега р. Плешки зібрана колекція з крем'яних, андезитових, кварцитових виробів. Переважають пізньопалеолітичні типи, але поряд з ними є виразні мустьєрські вироби, зокрема скребла. Відкрито в 1971 р. ЗПЕ.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Смирнов С. В. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1971 г. М., 1972; *Гладилин В. М., Смирнов С. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1971 р.

21. Плешка II. Приблизно за 0,5 км від Плешки I на мисоподібному 15-метровому уступі правого берега пересохлого струмка Плешка знайдено 165 предметів з андезиту, обсидіану, кварциту. Колекція розпадається на три комплекси. Частина андезитових знахідок має слабопатиновану поверхню, друга частина — вивітрену і патиновану, а до третьої належать вироби з патинованою і слабовизолоною поверхнею.

Найбільш численна перша група виробів — 153 екземпляри. Це — нуклеуси (дископодібні і площадкові), відщепи, здебільшого примітивні. Протопризматичні сколи і пластини репрезентовані незначною кількістю екземплярів. Знаряддя праці (25) представлені скреблами, виїмчастими і зубчастими формами, скребками. Аналогі цій індустрії простежуються в першому культурному шарі Королевого. Друга група — 10 предметів — має в своєму складі відщепи, пластини, вироби з вторинною обробкою. Ступінь вивітріння і патинування поверхні андезитових знахідок відповідає андезитам другого горизонту Королевого. Третя частина колекції — два андезитові відщепи, подібні за зовнішнім виглядом до андезитів III—IV культурних горизонтів Королівського місцезнаходження.

Таким чином, Плешка II — місцезнаходження багатозарове, в зв'язку з чим передусім слід з'ясувати стратиграфічні умови залягання знахідок.

Відкрито ЗПЕ в 1971 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Смирнов С. В. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1971 г. М., 1972; *Гладилин В. М., Смирнов С. В.* Звіт ЗПЕ за 1971 р.; *Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В.* Отчет о работе ЗПЭ в 1974, 1976 гг.

22. Чорна I. Пункт розташований приблизно за 300 м на південний схід від с. Чорна, ліворуч автотраси Чорна — Хижка — Новоселиця на 40-метровій терасі правого берега притоки р. Тиси. У вибоях дороги на невеликій площі та в шурфах (№ 1, 3, 4) зібрано колекцію кварцитових і андезитових предметів. У шурфах знахідки залягали у верхній частині другого викопного ґрунту.

Колекція нараховує 35 виробів. Нуклеуси представлені леваллуазькими черепахоподібними, дископодібним і одноплощадковими ядрами. Серед сколів значною серією репрезентовані зняття Леваллуа. Вироби з вторинною обробкою практично відсутні. Близькі аналоги цій колекції знаходимо в третьому культурному горизонті Королевого.

Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г., *Солдатенко Л. В.* Новые палеолитические памятники в Закарпатье.— АО 1978 г. М., 1979; *Солдатенко Л. В.* Отчет о работах разведочного отряда Закарпатской палеолитической экспедиции в 1978 г.

23. Чорна II. За 300 м на південь від с. Чорна праворуч від автотраси Чорна — Хижка — Новоселиця, на 40-метровій терасі лівого берега притоки р. Тиси знайдено чотири андезитових предмети ранньопалеолітичного вигляду. Вони трапилися на північному схилі пагорба на оранці під виноградники. Поверхня двох виробів патинована і ви-

вітрена, що відповідає андезитам III—IV А горизонтів Королівського місцезнаходження, два інші аналогічні знахідкам п'ятого культурного горизонту Королевого.

Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г.

24. Чорна III. Приблизно за 200 м на південь від пункту II на південному схилі тієї ж тераси зібрана колекція андезитових і крем'яних виробів. Поверхня андезитів непатинована і невизолена, як і в андезитових виробів першого культурного горизонту Королевого. В колекції — нуклеуси, відколки, знаряддя праці мустьєрського і пізньопалеолітичного вигляду.

Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г.

25. Чорна IV. Місцезнаходження виявлено за 150 м на південь від попереднього пункту на 60-метровій терасі лівого берега притоки р. Тисн. Зі сходу терасу оточує притока Тиси — Млиновиця і проходить автотраса Чорна — Хижа — Новоселиця, а з заходу — глибока балка.

Колекція складається з андезитових виробів. Поверхня їх слабопатинована і невизолена. Нуклеуси дископодібні і аморфні. Серед відщепів — примітивні і первинні, рідко — з леваллуазьких і протопризматичних ядер. Знаряддя праці представлені зубчастими виробами, скреблами, скребками. Загалом колекція аналогічна індустрії першого шару Королівського місцезнаходження.

Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Див. список до пункту Чорна III.

26. Чорна VI. За 200 м на північний схід від пункту Чорна IV на вершині 40-метрової тераси зібрано андезитові вироби мустьєрського часу — сколи примітивні і протопризматичні, знаряддя праці (скребла, зубчасті вироби). Поверхня андезитів невітрена і слабопатинована. Колекція близька до індустрії першого горизонту Королевого.

Відкрито в 1976 р. ЗПЕ.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Див. список до пункту Чорна III.

27. Чорна VIII. За 100 м на південний схід від пункту Чорна I на 30-метровій терасі знайдено андезитовий нуклеподібний уламок. Поверхня його слабопатинована і невизолена.

Відкрито в 1976 р. ЗПЕ.

Знахідка зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работе ЗПЭ в 1976 г.

28. Чорна IX. Місце розташування приблизно за 200 м на північ від пункту Чорна VII на 40-метровій терасі на оранці під сад.

Колекція складається з дев'яти андезитових знахідок. Вісім з них мають невизолену і патиновану поверхню і подібні до андезитів III—IV горизонтів Королевого. Це — леваллуазькі (2) і примітивні (1) відщепи, пластини (3), скребло на пластині, нуклеподібний уламок. Поверхня дев'ятого предмета слабопатинована і невизолена. Він близький до знахідок першого культурного горизонту Королевого.

Відкрито в 1976 р. ЗПЕ.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г.; *Солдатенко Л. В.* Новые палеолитические памятники...

29. Чорна X. Безпосередньо поблизу південної околиці с. Чорна ліворуч автотраси Чорна — Хижа — Новоселиця і за 200 м на захід від пункту I на 20-метровій терасі на оранці під виноградники зібрано 270 андезитових і крем'яних виробів. Переважають андезитові, поверх-

ня їх невивітрена і слабопатинована. Нуклеуси представлені дископодібними і площадковими ядрами. Серед сколів переважають примітивні відщепи. Протопризматичні відщепи і пластини поодинокі. Знаряддя праці (67) мають розміри в середньому більше 5 см. Типологічний набір становлять зубчасті і виїмчасті форми, скребла, двобічні знаряддя. Різко переважають зубчасті. У техніко-типологічному відношенні колекція близька до індустрії першого культурного горизонту Королевого. Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Солдатенко Л. В. Новые палеолитические памятники; *Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В.* Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г.; *Солдатенко Л. В.* Отчет о работах разведочного отряда Закарпатской палеолитической экспедиции в 1978 г.

30. Новоселиця I. Місцезнаходження зафіксовано за 100 м на захід від с. Новоселиця і за 100 м на південний схід від пункту Чорна VII на 100-метровій терасі. Тут, на оранці під виноградники, трапилися п'ять андезитових виробів мустьєрського часу. Поверхня їх слабопатинована і невивітрена.

Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г.

31. Новоселиця II. За 150 м на південь від першого пункту на 60-метровій терасі на оранці під виноградники зібрана колекція андезитових знахідок. Поверхня їх слабопатинована і невивітрена. Це — дископодібні нуклеуси, примітивні і протопризматичні відщепи, знаряддя праці (10), серед яких є зубчасті і виїмчасті вироби. Аналоги пам'ятці можна простежити в матеріалах першого культурного горизонту Королевого.

Відкрито ЗПЕ в 1976 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В. Отчет о работах ЗПЭ в 1976 г.

32. Хельмет (Шаланки). Пункт розташований за 400 м на схід від с. Шаланки на вершині 80—100-метрового пагорба. Колекція складається з крем'яних, андезитових і кварцитових знахідок. Типологічно матеріали цього місцезнаходження змішані — є мустьєрські і типові пізньопалеолітичні форми.

Відкрито ЗПЕ в 1975 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В., Моця А. П., Ткаченко В. И. Закарпатская палеолитическая экспедиция. — АО 1975 г. М., 1976; *Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В.* Отчет о работах ЗПЭ в 1975 г.

33. Шаланки II. За 200 м на схід від східної околиці с. Шаланки і за 300 м від пункту Хельмет на 20-метровій терасі поблизу лісу на оранці під виноградники виявлено 47 крем'яних, кварцитових і андезитових знахідок мустьєрського і пізньопалеолітичного часу.

Відкрито ЗПЕ в 1975 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Див. список до пункту Хельмет.

Хустський район

34. Рокосове. Поблизу одноіменного села виявлено 13 ранньопалеолітичних пунктів, що являють собою пасмо пагорбів, що простяглися від Тиси вздовж села з півдня на північ. Знахідки приурочені до південних, південно-східних і східних схилів цих пагорбів.

Колекція матеріалів з Рокосового налічує кілька тисяч екземплярів. Виготовлені вони переважно з обсидіану, а також з кременю, кварциту, андезиту. Поверхня обсидіанових і андезитових знахідок має різний ступінь патинування і вивітріння, що свідчить про їх різночас-

ність. Трапляються вироби майже непатиновані, але разом з тим значною серією репрезентовані обсидіани і андезити, поверхня яких сильно патинована, ніздрювата, шорстка на дотик. Хронологічно комплекс розчленувати поки що складно. Лише з відкриттям Королівського ранньопалеолітичного місцезнаходження з'явилися для цього деякі дані. В окремих горизонтах Королевого знайдено обсидіанові вироби різного ступеня збереженості. Беручи їх за еталон, можна розділити рокозовську колекцію на комплекси.

Отже, одним з першочергових і основних завдань у дослідженні Рокосового є розчленування колекції на комплекси і зіставлення їх з культурними горизонтами Королевого.

Відкрито в 1968 р. В. Ф. Петрунем. Збори проводились ЗПЕ.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилін В. Н., Смирнов С. В. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1969 г. М., 1970; *Гладилін В. М.; Смирнов С. В.* Звіт про роботи ЗПЕ в 1969 р.

35. Віселічна гора. На південний схід від залізничної станції Хуст на вулканічному останці висотою 40—50 м над заплавою знайдено мустьєрські вироби з кременю і крем'янистого пісковіку.

Відкрив у 1960 р. П. П. Сова.

Колекція зберігається в краєзнавчому музеї м. Хуст.

36. Шаян I. За 1 км на північний схід від курорту «Шаян» при виїзді з нього зліва від дороги на 20-метровій терасі зібрано колекцію крем'яних, андезитових і кварцитових виробів мустьєрського (дископодібні нуклеуси, скребла, леваллузські відколки) і пізньопалеолітичного (кінцеві скребки, різці, ретушовані пластини) часу.

Відкрито ЗПЕ в 1975 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилін В. Н., Солдатенко Л. В., Моця А. П., Ткаченко В. И. Закарпатская палеолитическая экспедиция.— АО 1975 г. М., 1976; *Гладилін В. Н., Солдатенко Л. В.* Отчет о работах ЗПЭ в 1975 г.

37. Шаян II. Приблизно за 200 м на захід від пункту I на мисоподібному уступі 30—40-метрової тераси біля підніжжя гори Шиян знайдено шість кварцитових виробів — відщепи, пластини, площадкове скребло.

Відкрито ЗПЕ в 1975 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Див. список до пункту Шаян I.

38. Становець. Біля південної околиці одноіменного села в відслоненнях другої надзаплавної тераси правого берега р. Теремлі трапився кварцитовий відщеп ранньопалеолітичного часу.

Відкрито ЗПЕ в 1975 р.

Знахідка зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Тячівський район

39. Діброва. Пункт виявлено приблизно за 200 м на схід від південно-східної околиці одноіменного села на мисоподібному уступі 60—80-метрової тераси правого берега р. Тиси. На прилеглий до вершини ділянці західного схилу на оранці в саду зібрано мустьєрські знахідки. Колекція налічує 18 кварцитових і андезитових виробів. Сколи репрезентовані примітивними, леваллузськими і протопризматичними відщепами. Виробів з вторинною обробкою знайдено шість — гостроконечник, виготовлений на леваллузському вістрі, скребла. Індустрія має леваллузський характер. Не виключено, що найближчі аналоги їй на території Закарпаття — матеріали третього культурного горизонту Королевого і колекція з Чорної I і третього культурного горизонту Королевого II.

Відкрито ЗПЕ в 1974 р.

Колекція зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В., Моця А. П. Закарпатская палеолитическая экспедиция.—АО 1974 г. М., 1975 г.; *Гладилин В. Н., Солдатенко Л. В.* Отчет о работах ЗПЭ в 1974 г.

Рахівський район

40. Біла Церква. За 100 м на північ від одноіменного села на північному схилі мисоподібного уступу 40—50-метрової тераси знайдено скребло мустьєрського часу.

Відкрито ЗПЕ в 1974 р.

Знахідка зберігається в Археологічному музеї АН УРСР.

Див. список до пункту Діброва.

Дослідження останніх років у Закарпатській області дають змогу виділити три мустьєрські групи індустрій.

Перша група представлена IV-а, IV, III, II-а культурними горизонтами, III культурним горизонтом Королевого II, пунктами Чорна I і IX, можливо, місцезнаходженням Діброва. Стратиграфічні дані свідчать про рісс-вюрмський вік знахідок. Індустрії цієї групи пам'яток визначені як леваллуазькі з виразними черепахоподібними ядрами і сколами, невеликою кількістю виробів з вторинною обробкою.

До другої групи віднесено колекцію II культурного горизонту Королевого. На основі стратиграфічного залягання знахідок комплекс можна датувати початком вюрму I. Виробам цієї групи притаманні примітивна техніка розколювання та низькі показники пластинчастості і підправки ударних площадок. У типології чітко переважають скребла, найчастіше поперечні опуклі і кутасті. Дуже часто зняряддя, зокрема скребла, мають обушок. Досить численні й виразні реберчасті типи зняряддя, вперше виявлені в цьому комплексі.

Третя група пам'яток складається з колекції I культурного горизонту Королевого, місцезнаходжень Чорна III, IV, VI, X, Новоселиця I, II, мабуть, якоїсь частини виробів з Плешки II і окремих знахідок Хижі IV. Знахідки приурочені до суглинку над першим викопним ґрунтом (броруп), що дає підстави відносити їх до післяброрупського часу. Індустрії цієї групи розглядаються як нелеваллуазькі, непластинчасті і нефасетовані. Провідна роль серед зняряддя належить виробам зубчасто-виймчастим, де частішими є зубчасті вентральні, частково двобічні, альтернативні.

Таким чином, можна констатувати, що мустьєрські матеріали Закарпаття фіксують кілька етапів заселення цього краю носіями різних культурних традицій.

Л. В. СОЛДАТЕНКО

Мустьєрские памятники Закарпатья (к археологической карте УССР)

Резюме

Статья вводит в научный оборот материалы мустьерских местонахождений Закарпатья, обнаруженные главным образом Закарпатской палеолитической экспедицией под руководством В. Н. Гладылина (1969—1979 гг.).

В настоящее время здесь известно уже 40 мустьерских пунктов. Центральное место среди них занимает многослойное раннепалеолитическое местонахождение Королево, являющееся сейчас опорным для изучения раннего палеолита крайнего юго-запада СССР и сопредельных центральноевропейских стран.

На основании местных мустьерских материалов выделены три культурно-хронологические разновидности мустьерских индустрий Закарпатья.